

הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2020/21

עורך ראשי: פרופ' שאול חורב
ערך והפיק: אהוד גונן

אוניברסיטת חיפה
University of Haifa
جامعة حيفا

HMS

המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית
Maritime Policy & Strategy Research Center

הפתעת המיקוש הימי המצרי במלחמת יום הכיפורים

שלמה גואטה

הקדמה

נשק המיקוש הימי ההתקפי מומש לראשונה במלחמות בין ישראל לצבאות ערב, במהלך מלחמת יום הכיפורים (1973), עת הצי המצרי עשה שימוש בנשק זה, ומיקש את נקודת המשנק החשובה של מצרי היובל (Straits of Jubal) בפתחו הדרומי של מפרץ סואץ.

בחירת השימוש בנשק זה בתא השטח האמור, שהוא נתיב שיט בין־לאומי, הייתה אידאלית מבחינת המצרים שהקפידו לשמור על החוק הבין־לאומי. מבחינה זו ראוי לצטט דברים שאמר אדמירל פואד אבו־ד'זיקרי (Fouad Mohamed Abou Zikry) בהרצאה שנשא באוקטובר 1975 בקהיר ביום השנה השני למלחמת יום הכיפורים: "האזורים הסמוכים לטווחי ההגנה של האויב, אפשר לנצל אותם ליירט נתיבי שיט כמו הכניסה למפרץ סואץ, מתאימים לשימוש במוקשים ימיים שמהווים כלי נשק מסוכן ויעיל במיוחד, אם משתמשים בהם במדויק נגד אויב שאין לו אמצעים להיפטר מהם".¹

תנועת השיט החופשית ממפרץ סואץ ואליו הייתה חיונית לישראל גם מבחינת תנועה של כלי שיט צבאיים, וגם מבחינת תובלה של דלק גולמי. בשל חסימתה של תעלת סואץ באותה עת, היה המפרץ עצמו מעין ימה פנימית ששימשה את ישראל ומצרים בלבד (כלומר ללא איום על צד שלישי או גורם ניטרלי). מאפיינים אלה עמדו לנגד עיניהם של מתכנני הצי המצרי, ושימשו קרקע נוחה לעשות לראשונה שימוש בנשק המיקוש הימי ההתקפי שהייתה לו חשיבות רבה בשדה הקרב הימי, והיו טמונים בו יתרונות רבים:

- הסתרת עובדת המיקוש וגרימת נזק לכלי שיט שאינם מצפים לו.²
- מוקשים ימיים מונחים במקומות שבהם אוניות האויב רגילות או צריכות לעבור, כמו בנתיבי שיט מרכזיים, נהרות³ או מצרי ים, באופן שמכביד על תנועת האויב.
- נוסף לנזק הנגרם על ידי המוקש יש להנחת מוקשים גם אפקט פסיכולוגי חשוב: מוקש אחד שנמצא בנתיב שיט אזרחי עלול להקפיא את כל התנועה בנתיב זה עד לסיום פעולות הסריקה והפינוי.⁴

1 מתוך הרצאתו של מפקד הצי המצרי עמוד 113 באוגדן ההרצאות של הסימפוזיום <https://archive.kippur-center.org/arab-sources/lecture-admiral-abu-zikri-1975-new-eng.pdf>

2 ישראל אכן לא ידעה על פעילות המיקוש והופתעה לחלוטין מקיומו.

3 בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים היו למפרץ סואץ מאפיינים של ימה פנימית ששירתו את שתי המדינות האויבות – ישראל ומצרים.

4 התמזל מזלה של ישראל ובצמוד למצרי היובל היה מעבר פנימי שהוכשר בתוך זמן קצר ושימש נתיב חלופי.

- מוקשים ימיים הם אמצעי לחימה יעילים מאד, במונחים של עלות-תועלת, וככאלה הם מושכים בעיקר עבור הצד החלש בעימות. עלות ייצורו והנחתו של מוקש ימי היא בין זניחה ושולית בהשוואה לעלות שלייתו ופירוּקו.
- משך הזמן הנדרש לנטרול ופירוּק שדה מוקשים ימיים עלול להיות פי 200 מהזמן הנדרש להנחתו.⁵

יש להניח כי את אסטרטגיית השימוש בנשק המיקוש ההתקפי שאבו המצרים ממערכות הלחימה הימיות בעיקר ממלחמת העולם השנייה, כמו גם בהשראת הדוקטרינה הסובייטית שעמדה לרשותם יחד עם ההצטיידות המסיבית של מגוון מוקשים ימיים מתוצרת הגוש המזרחי.

מטרת מאמר זה היא להאיר את הזרקור על דרך פעולה שננקטה בעבר ובהפתעה מוחלטת על ידי המצרים, כחלק מאסטרטגיה ימית שננקטה על ידם. כזו אשר עלולה לחזור על עצמה מצד גורמים עוינים אחרים בתרחישי לחימה עתידיים, שכן מיקוש ימי התקפי נועד לאפשר השגת שליטה ימית בנמלי האויב, ובנקודות משנק החיוניים לו.

מבוא

בתאריך 26 באוקטובר 1973 בשעות הבוקר, כשתי יממות לאחר כניסת הפסקת האש שסימנה את סיומה של הלחימה במלחמת יום הכיפורים, החרידו שתי התפוצצויות עזות את מימיו השקטים של דרום מפרץ סואץ. היו אלה התפוצצויות מתחת לגחונה של מכלית דלק בשם "סיריס", שהפליגה באותה עת במצרי יובל (Straits of Jubal), בצידו המזרחי של המצר, בדרכה מנמל אילת במטרה להטעין דלק משדות הנפט שמהם הפיקה ישראל בחלקו המזרחי של המפרץ.

ה-"סיריס" הייתה מכלית דלק בשירות ישראל במעמס של כ-50,000 טון, שיחד עם מכליות נוספות פעלה בתקופה שקדמה לפרוץ המלחמה בקו שבין מפרץ סואץ למפרץ אילת, להובלת דלק גולמי מאזור אבו רודס/אבו זנימה למסוף הדלק של חברת קצצ"א באילת.

הפיצוצים העזים מתחת לגחונה של המכלית נגרמו מפיצוץ שני מוקשים רבי עוצמה בעלי משקל חומר נפץ שבין 350 ל-500 ק"ג (תלוי בסוג המוקש). למכלית נגרם נזק כבד, והיה הכרח לנקוט פעילות חירום של פינוי צוות האונייה באמצעות מסוקי חיל האוויר. עקב שני הפיצוצים נפצעו 27 אנשי צוות מתוכם שלושה במצב קשה והיתר במצב קל. לאחר חילוף

5 לשם ההמחשה, מיקוש מצרי יובל התבצע במהלך 3 או 4 לילות בזמן המלחמה במשך מספר שעות בודדות בכל לילה. לעומת זאת, השליה והטיהור של שדה המוקשים על ידי הצי הסובייטי ארכו מספר חודשים במחצית השנייה של שנת 1974.

הצוות שקעה המכלית בתוך זמן קצר במצולות, וטבעה במצרי היובל. אירוע זה שימש כאינדיקציה הראשונה, מבחינת ישראל, שלפיה מיקש הצי המצרי את מצרי יובל בכניסה למפרץ סואץ במהלך המלחמה.

איור 2: פינוי הצוות של המכלית "סיריס" על ידי מסוקי חיל האוויר

איור 1: המכלית "סיריס" בשלבי טביעתה

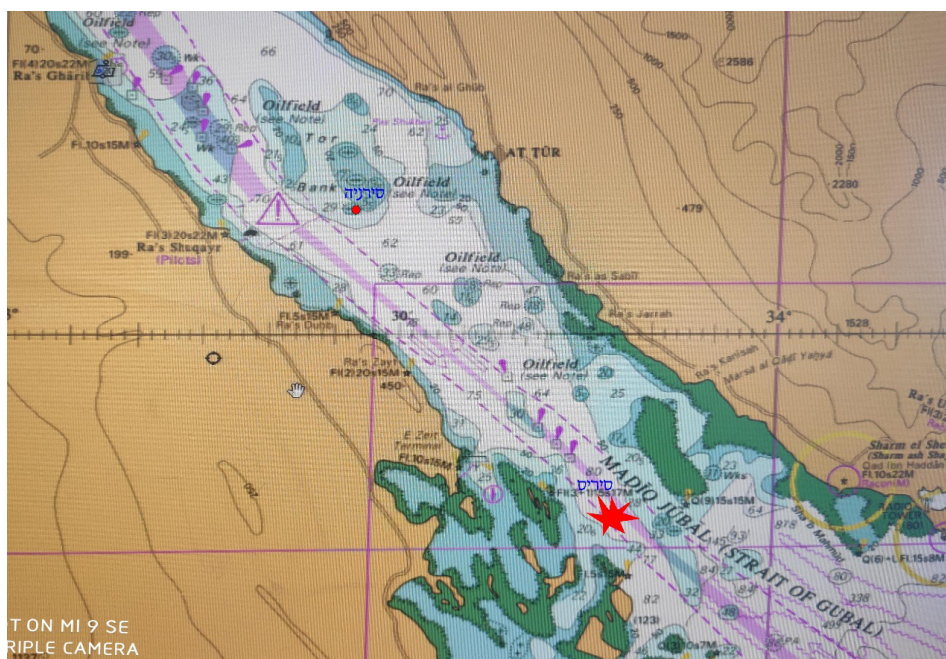
איור 3: סגירת מעגל: רב החובל של המכלית "סיריס", דן נקדימון, הפליג לאחר המלחמה בתעלת סואץ שנפתחה לשיט לאחר יוני 1975. באחת מהפלגותיו נפגש עם נתב מצרי בתעלה, והלה ענד על המקטורן שלו אות הצטיינות. לשאלתו של נקדימון לפשר אות ההצטיינות השיב הנתב המצרי, שהוא נמנה עם הכוח שמיקש בין השאר את התעלה וגרם לטביעת המכלית הישראלית במצרי היובל, ועל כך הוזמן לנשיא סאדאת לקבלת העיטור. כמובן היה זה מפגש מפתיע ומרגש בין "קורבן" המיקוש לבין אחד המבצעים. לחיצת יד בין השניים (התמונות באדיבות רב החובל דן נקדימון).

המיקוש הימי שביצע הצי המצרי היה הפתעה מוחלטת עבור חיל הים הישראלי ומחלקת המודיעין שלו.⁶ זאת, משום שדרך פעולה זו לא נצפתה מראש, בשונה ממרבית דרכי

6 במאמר שנכתב לאחר המלחמה על ידי ראש מחלקת המודיעין הימי, אל"מ לונץ (לימים תא"ל), הוא הודה כי פעולת המיקוש הימי של הצי המצרי הייתה בגדר הפתעה. מאמר מתוך הספר "מלחמה היום" בהוצאת מערכות, עמ' 395. כמו כן, על ההפתעה בחיל הים ראו גם בספר "תלם בים" של האלוף בני תלם, שהיה מפקד חיל הים במלחמת יום הכיפורים, עמוד 221.

הפעולה האחרות של הצי המצרי שהתבצעו במלחמה, ואשר המודיעין הימי צפה אותם נכונה. עד כדי כך הייתה ההפתעה גדולה שביממה הראשונה לאחר הפיצוץ היו עדיין ספקות אם ההתפוצצות נבעה ממוקש ימי.⁷

מצר יובל הוא מעבר מים בין־לאומי, שרוחבו כ־7 מיל (כ־13 ק"מ) ועומק המים שבו רדוד יחסית (בין 30 ל־80 מטר). ממזרח למצר יובל בצמוד לחוף המערבי של חצי האי סיני, יש מעבר פנימי הקרוי מעבר 'המילאן', שרוחבו כ־2 מיל (כ־3.7 ק"מ) ועומקו כ־14 מטר במרכזו.

איור 4: תיאור סכמתי של מיקום התפוצצות המוקשים בשני האירועים (האחד במצרי היובל והשני דרום־מערב למעגן א־טור)

הגם שאירוע המיקוש היה בגדר הפתעה, הרי שבתוך זמן קצר התעשת חיל הים הישראלי, וגיבש בעקבות האירוע נוהל מיוחד ומתכונת חירום. אלה נועדו לאפשר ולשפר את יכולת התנועה והניווט הימי במעבר הפנימי מילאן, כך שגם כלים גדולים כמו מכליות דלק יכלו

למחרת טביעת המכלית בשעות הבוקר הובהל רב החובל נקדימון לפגישת תחקיר על האירוע בפורום של קציני חיל הים בכירים במפקדת חה"י, בראשותו של מפקד החיל, האלוף תלם. על פי עדותו של נקדימון העלה הפורום ספקות, שאכן היה מדובר במוקש ימי, אולם הוא הצליח לשכנע את האלוף תלם לעצור את המשך תנועתה של מכלית האחות "פטריה" שעמדה לחצות באותה עת את מצרי היובל בדרכה למפרץ

סואץ. <https://bit.ly/396VJGe>

לנוע בו. בצורה זו התהווה מעקף של שדה המוקשים שנזרע ביובל, והתחדשה שוב התנועה לתובלת נפט גולמי משדות הנפט במפרץ סואץ לנמל אילת.⁸

המצרים ידעו מראש שלישראל אין יכולת ואמצעים לפנות מוקשים ימיים, אולם עד מהרה הבחינו שנוצרה תנועה במעבר המילאן, ולפיכך מאז סוף חודש אוקטובר הם ניסו ללא הצלחה להשלים את חגורת המיקוש הימי, ולהרחיב אותה למעבר המילאן.

כשבועיים לאחר הפגיעה במכלית "סיריס" נפגעה בתאריך 10 בנובמבר 1973, מכלית אחרת בשירות ישראל בשם "סירינה", מעט דרומית מערבית למעגן א־טור בעת שהייתה בדרכה עם מטען דלק ממפרץ סואץ לנמל אילת. המכלית ניזוקה קלות בלבד, ולאחר בקרת נזקים ושהייה קצרה במעגן א־טור היא המשיכה בדרכה לנמל אילת.⁹

הכוונה והתכנון

מניתוח המידע בנושא זה, חלקו בדיעבד, נראה כי הצי המצרי בזירת הים האדום התכונן היטב זמן רב לקראת ביצוע המיקוש הימי בדרום מפרץ סואץ. משימה זו הייתה מבחינת הצי המצרי בעלת מאפיינים אופרטיביים וטקטיים שלצי הייתה יכולת טובה לעמוד בהם, בהתחשב בסדר הכוחות ובאמצעי הלחימה שעמדו לרשותו מאז שנות ה־60, לרבות בזירת ים סוף.

בראיית המטכ"ל והדרג המדיני המצרי, הייתה זו משימה בעלת חשיבות אסטרטגית, שהוטלה על הצי המצרי, ואשר הייתה חוליה משלימה להסגר הימי במרכז ודרום הים האדום, ומשכך הייתה בעלת חשיבות לתפיסת הדרג המדיני והצבאי הבכיר.¹⁰

מאז מלחמת ששת הימים שלטה ישראל על "מסדרון הנפט" בגדה במזרחית של מפרץ סואץ, במרחב שבין 'ראס סודר' (Ras Sedr) ל'אבו רודס' (Abu Rodes), ולמורת רוחם של המצרים הפיקה נפט גולמי שאותו העבירה במכליות למסוף הדלק לאילת.

משימה זו, כמו גם משימות נוספות שהוטלו על הצי המצרי לקראת המלחמה, הועברה לתכנון למפקדת חיל הים בראשותו של מפקד הצי, פואד אבו־ד'יכרי (Fouad Mohamed Abou Zikry) וראש המבצעים שלו באותה עת, אשרף ראפעת (Ashraf Raafat). האחרון, שבעברו היה מפקד זירת ים סוף בשנות ה־60, הכיר היטב את הזירה הדרומית, וגיבש את

8 פירוט והרחבה על נוהל החירום שגובש על ידי חיל הים הישראלי בזירת ים סוף, ראו אצל אלמוג, הפלגות חיי, כרך ב' עמודים 900–901.

9 עדותו של רב חובל יעקב הרצוג: <https://bit.ly/2Klfakb>

10 בהקשר זה אפשר לקרוא דברים שכתב אל־גמסי, מי שהיה ראש אגף המבצעים של הצבא המצרי לפני המלחמה ובמהלכה, עמוד 188 בספרו שתורגם לעברית.

המתווה המבצעי גם של ההסגר הימי במרכז ודרום הים האדום, וגם את משימת המיקוש במצרי יובל.¹¹

כאמור, המצרים ידעו כי לישראל אין אמצעים ואין יכולת לנטרל או לפרק שדה מוקשים ימיים. הצי המצרי לעומת זאת היה מצויד עוד משנות ה-60 במגוון של מוקשים ימיים מתוצרת הגוש המזרחי: מוקשי קרקעית ומוקשים עגונים, מוקשי השראה (מנגנון אקוסטי/מגנטי) ומוקשי מגע. כמו כן עמדו לרשותו מגוון של מקשות ושולות מוקשים שבאמצעות ביצע הצי אמונים רבים גם במיקוש וגם בשלייה. לכן היה זה אך הגיוני מצד המצרים לעשות שימוש בנשק המיקוש הימי (ההתקפי) לראשונה במלחמה נגד ישראל.

אשר לבחירת אתר המיקוש, הרי שבדיעבד אפשר לומר כי הבחירה בדרום מפרץ סואץ דווקא נבעה משיקולים מבצעיים הגיוניים מבחינת המצרים. הגם שמצרי יובל הם כאמור נתיב שיט בין־לאומי, הרי שבאותם ימים כשתעלת סואץ הייתה חסומה לשיט מכל סוג, מפרץ סואץ היה בעצם ימה פנימית ששימשה את ישראל ומצרים בלבד, וזאת ללא כל חשש שמיקוש מצרי יובל היה עלול לפגוע בספינה כלשהי של מדינה שלישית מלבד ספינה בשירות ישראל, או מצרים עצמה.¹² זאת, בשונה ממצרי טיראן ששימשו גם את ירדן בדרך מנמל עקבה ואליה, ובשונה ממצרי באב אל־מנדב שהיו נתיב שיט בין־לאומי ושימשו מדינות רבות. בראש ובראשונה את אלה ששכנו משני עבריו של הים האדום, ומדינות שלישיות רבות לרבות ציים זרים של המעצמות.

יתרון נוסף למימוש מיקוש ימי במרחב זה הוא שמימיו של מפרץ סואץ ובתוכו מצרי יובל, הם רדודים (30–80 מטר) בהשוואה למים העמוקים במצרי טיראן ובמפרץ עקבה. לנתון זה הייתה משמעות מבצעית בכך שהיה אפשר לעשות שימוש גם במוקשי קרקעית מתוצרת סובייטית מסוג KMD-500 שהיו ברשות המצרים שעומק הטלתם המרבי היה 55 מטר, וגם במוקשים העגונים מסוג KB-KRAB שעומק הטלתם עד כ־300 מטר.

מבחינה אופרטיבית, נראה בעליל כי המתכנן המצרי, ראש המבצעים הימי, ראפעת אשרף, ומפקדו פואד אבו־ד'יכרי, ראו במיקוש הימי חולייה נוספת ומשלימה להסגר הימי במרכז ודרום הים האדום. המיקוש נועד מבחינתם לסכל העברת דלק גולמי ממסדרון הנפט במפרץ סואץ לאילת, ואילו ההסגר הימי בדרום ומרכז הים האדום (על ידי צוללות ומשחתות) נועד לסכל מבחינתם העברת נפט גולמי לישראל מהמפרץ הפרסי לאילת.

11 ריאיון עם ראפעת אשרף באוקטובר 2012 שבמהלכו הוא הסביר את השיקולים שהנחו אותו בתכנון ההסגר הימי בים האדום. לקוראי ערבית: <https://www.elbalad.news/287297>

12 בפועל, למרות אמצעי הבקרה והפיקוח שהנהיגו המצרים על תנועת ספינות בשירותן, נפגעה מכלית יוונית בשם "מריפלה" ממוקש ימי שנזרע באותו שדה. זאב אלמוג, הפלגות חיי, עמ' 900.

ראש המבצעים של חיל הים המצרי מציין אומנם במאמר שכתב ב־1998, כי מטרת המיקוש הימי הייתה בעיקרה לשבש העברת דלק ממפרץ סואץ למפרץ אילת. אולם נראה כי בדיעבד הוא הוסיף עוד נימוק חשוב לדעתו לביצוע פעולה זו, והנימוק, לכאורה, היה למנוע מחיל הים הישראלי לבצע נחיתות טקטיות במסגרת מבצעים מוגבלים בצד המערבי של מפרץ סואץ, כפי שהתרחש במבצע רביב (ספטמבר 1969 במהלך מלחמת ההתשה). לכן לדבריו "הוחלט לתת מענה על ידי ביצוע מיקוש ימי כדי לחסום את הכניסה למפרץ סואץ".¹³

ההכנות למשימת המיקוש

מאז שהתגבשו ההחלטה ועקרונות התכנון של פעולת המיקוש במפקדת הצי, הוטלה המשימה על הרמה האופרטיבית, מפקדת הים האדום השוכנת בספאגה (Safaga) והבסיס הקיזימי ע'רדקה (Hurghada). לא ברור מתי במדויק החלו ההכנות לקראת מימוש המשימה, אך יש להניח שהיה זה ברבעון הראשון של שנת 1973.

יש לציין כי בזירת הים האדום עמדו לרשות הצי המצרי בתקפה שקדמה למלחמה, שני דגמים של כלי שייטת שהיו בעלי יכולת טכנית לזריעת מוקשים ימיים. מקשת אחת מדגם ת-43 (בשם "אל-דקהיליה") ומספר סט"רים (טרפדות) מדגם פ-183. המקשת בעלת כושר נשיאה של 20 מוקשים עגונים מסדרת KB, והסט"ר בעל כושר נשיאה של כ-6 מוקשים מסדרת KMD.

בשלב ההכנות נערכו סיורים מקדימים, כנראה להכרת הזירה ולצורך תרגולת מבצעית במרחב הימי של איי היובל, מרחב ימי שאינו קל לניווט ולהתמצאות. מתברר, כי בתקופה שקדמה לפרוץ המלחמה ערכו ספינות הצי המצרי בזירה הדרומית לפחות שלושה אימונים/סיורים ימיים בעלי אופי מבצעי באזור מצרי יובל (במעברי שדואן והטוילה). נראה בעליל, וייתכן כידיעה לאחר מעשה, שהסיורים והפעילות הזו תרגלו למעשה את משימת המיקוש הימי (הן כסיור להכרת הזירה, והן לתרגולת מבצעית של מפקדי כלי השיט ואנשי הצוות).

הפעילות המוקדמת הזו נערכה בהשתתפות מקשת ת-43, זוג ספינות טורפדו מדגם פ-183 ובליווי ספינת טילים או שתיים מדגם קומאר (Komar-class missile boat). כאמור, אותרו לפחות שלושה אימונים/סיורים כאלה: האחד בחודש אפריל 1973, השני בחודש יולי 1973 והאחרון שבהם בליל 4–5 באוקטובר 1973, כלומר כיממה וחצי לפני פרוץ הקרבות!¹⁴

13 מאמר של אשרף ראפעת משנת 1998: עמ' 80 בקישור להלן <https://bit.ly/395EVIT>

14 בר יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 322.

עוד צעד שננקט לפני פרוץ הקרבות נערך בערב ה־4 באוקטובר שבו החלו המצרים לצמצם את נוכחות אוניות הסוחר שפעלו בשירותם במפרץ סואץ. תנועתן במפרץ הייתה מותרת רק באישור מפקדת הצי החל מאור ראשון של ה־5 באוקטובר 1973.¹⁵

מלבד הפעילות להכרת הזירה והתרגולת המבצעית, נערכה בחודשי הקיץ של שנת 1973 פעילות לוגיסטית אינטנסיבית להעברת כמות רבה של טילים ימיים, טורפדו ומוקשים ימיים ממחסני הצי באלכסנדריה על גבי משאיות בדרך היבשה לספאגה (דרך ואדי קינא). כמובן שבדיעבד אפשר לקבוע כי העברה מסיבית זו נועדה, בין השאר, להבטיח שלזירה הדרומית יעמוד מלאי של מוקשים ימיים לצורך ביצוע משימת המיקוש.

הביצוע של משימת המיקוש

בלילה הראשון של המלחמה (ליל 6–7 באוקטובר 1973) נערכה פעילות של זוג ספינות טילים מדגם קומאר, זוג סט"רים מדגם פ-183 ומקשת מדגם ת-43 שהשתתפה כזכור בפעילות שהתבצעה בליל 4–5 באוקטובר.

מוערך כי באותו לילה, תחת אבטחה של ספינות הטילים ששיגרו מטח של טילים ים-ים לעבר ראס־מוחמד (Ras Mohamed), ככל הנראה כהסחה ומניעת הפרעה לפעילותם של המקשת וזוג סט"רים שהטילו במצרי היובל מוקשים עגונים מדגם KA-KRAB על ידי המקשת, ומוקשי קרקעית מסוג KMD-500 שהוטלו על ידי ספינות הטורפדו.

יש לציין כי באותו לילה ביצע חיל האוויר המצרי שיגור של טיל אוויר־שטח מסוג "קלט" שהשמיד מוצב מכ"ם אווירי וחופי על הר הצפרא הסמוך לנמל שארם א־שייך. ייתכן שגם הפצצה זו נועדה להסחה ולנטרול יכולת הגילוי המכ"מית של תנועת כלי השיט מנמל ע'רדקה למרחב מצרי היובל.¹⁶

במספר גרסאות מתוך עדויות של מפקדים בכירים בצי המצרי נטענת טענה שלפיה המיקוש החל להתבצע בפועל, כביכול, יממה או שתיים לפני פרוץ המלחמה.¹⁷ עובדה זו תמוהה משום שהטלת מוקשים ימיים בעלי מנגנון השראה, היא בלתי הפיכה, ומעידה בהכרח על צעד מלחמתי שננקט עוד בטרם פרצה המלחמה למעשה. הסוגייה איננה ברורה לחלוטין.

15 שם, שם. בפועל נראה שרק מספר ימים אחרי פתיחת המלחמה הצליחו המצרים לפנות ממפרץ סואץ ספינות שפעלו בשירותם. ראו לעיל הערה 12 בדבר היפגעותה של המכלית "מריפלה", כנראה ממוקש ימי, בעת שהפליגה במצרי יובל דרומה.

16 אפשרות זו מועלית כאן כהשערה בלבד, ואין לה בשלב זה תימוכין.

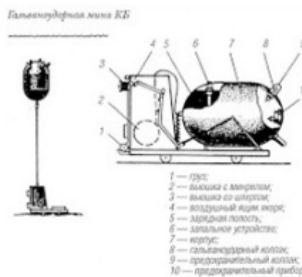
17 סרטון הסברה מצרי דקה 12:10 <https://www.youtube.com/watch?v=P169--6AXAU> וכן בעדות שניתנה בחודש אוקטובר שנת 2018 על ידי מפקד סט"ר מצרי, שהיה מעורב לטענתו במשימת המיקוש. לקוראי ערבית להלן קישור לעדותו: <https://bit.ly/2IOBr9V>

אומנם בליל 4–5 באוקטובר, אכן התבצעה כאמור פעילות חריגה במרחב האיים של מצרי היובל, וייתכן שפעילות זו, שהייתה קרובה מאוד ליום פתיחת המלחמה, נתפסת על ידי המבצעים כפעילות מבצעית של זריעת מוקשים ממש, ולא תרגולת אימון סתמית. הדעת נותנת כי המיקוש עצמו התבצע לראשונה בליל 6–7 באוקטובר 1973.

פעילות הטלת המוקשים בביכול במצרי היובל

איור 5: תמונות מתוך סרטון ההסברה של הצי המצרי על מלחמת יום הכיפורים

איור 6: מוקשים ימיים מתוצרת מזרחית בשימוש הצי המצרי. באמצע ובצד שמאל למעלה מוקש עגון מסדרת KB; בצד שמאל למטה מוקש קרקעית KMD-500; בצד ימין מוקש מגע עגון מסוג YAM-M.

מלבד היממה הראשונה של המלחמה נערכו פעולות נוספות להשלמת שדה המוקשים הימי במצרי היובל בלילות נוספים במהלך המלחמה. מפקד הצי המצרי בהרצאתו על המלחמה, בסימפוזיון שנערך בקהיר באוקטובר 1975, ציין כי הם הצליחו לבצע את משימת

המיקוש ללא הפרעה מצד חיל הים הישראלי למעט במקרה אחד לביל 19–20 באוקטובר שמיקוש חוזר נמנע מהם,¹⁸ במשתמע בגלל פעילות של חיל הים הישראלי. לא ברור לאיזו פעילות ישראלית הוא התכוון, אולי למארב של זוג ספינות "דבור" ישראליות שהתבצע באותו הלילה ושהתגלה על ידם בסמוך לאי שדואן (שאבר).

איור 7: מקשת מדגם ת-43 מתוצרת סובייטית בשימוש הצי המצרי (אחת כמו "אל־דקהיליה" הייתה ערוכה בע'רדקה/ספאגה)

איור 8: ספינת טורפדו מדגם פ-183 ששולבה במשימת המיקוש הימי

מחומר שהתפרסם ברוסית,¹⁹ שמקורו מפעילות שליית המוקשים שנערכה על ידי השייטת הסובייטית לאחר המלחמה במחצית השנייה של שנת 1974 עולה, כי בסך הכול נזרעו על ידי המצרים במצרי היובל 5 רצועות של מוקשים שכללו 72 מוקשים, מתוכם כ-40 מוקשי קרקעית מסוג AMD-2-500 וכ-30 מוקשים עגונים מסוג KB-KRAB. שני הסוגים הם מוקשי השראה בעלי מנגנון אקוסטי/מגנטי.

באותו מסמך ברוסית צוינה עובדה מעניינת שלפיה חלק מהפעילות של הטלת המוקשים נערכה על ידי ספינות דיג מגויסות. אין לשלול אפשרות זו, אולם סביר שאם אכן הייתה הסתייעות בספינות דיג מגויסות, הרי שהדבר היה לצורך זריעת שדה מוקשים דליל יותר דרומית מערבית למעגן א־טור באמצעות אנשי הקומנדו הימי המצרי.²⁰ כך או כך, מהמסמך

18 מתוך הרצאתו של מפקד הצי המצרי <https://archive.kippur-center.org/arab-sources/lecture-admiral-abu-zikri-1975-new-eng.pdf> עמ' 116.

19 אלכס רוזין, <http://alerozin.narod.ru/Suez.htm>.

20 ככל שהתבצעה פעילות של הטלת מוקשים על ידי לוחמי קומנדו ימי במרחב א־טור, אפשר להעריך שהיו אלה מוקשי מגע עגונים קלים יותר מסוג M-YAM מתוצרת סובייטית או פולנית.

הרוסי עולה ביקורת נוקבת בנוגע לרמת התייעוד והמיפוי של המצרים את רצועות המיקוש שנערכו. לטענת הרוסים, הם לא קיבלו מסמכים, תרשימים, תוכניות וכמובן לא מפות עם סימון שדות המוקשים.

השלייה הסובייטית לאחר המלחמה

לאחר המלחמה והסכם הפרדת הכוחות שנחתם בין ישראל ומצרים בעקבותיה בינואר 1974 והתייצבות צה"ל בקווים החדשים בסיני במרץ 1974, עלה צורך דחוף מצד ההנהגה המצרית, להפעיל מחדש את תעלת סואץ כדי שתחזור ותשמש כמקור הכנסה חשוב לכלכלת מצרים.

על מנת לאפשר את פתיחת התעלה לשיט בין-לאומי בטוח, היה הכרח לנקות ולטהר את התעלה עצמה ממוקשים, נפלי תחמושת ומכשולים שונים, וכן לטהר את שדות המוקשים הימיים בדרום מפרץ סואץ שנזרעו במלחמת יום הכיפורים.

למצרים לא הייתה יכולת להתמודד עם משימה זו, לכן במה שנוגע למוקד הצפוני של תעלת סואץ חתמו המצרים על הסכמים לניקוי וטיהור התעלה עם ארצות הברית, צרפת ובריטניה. בנוגע למוקד השני של דרום מפרץ סואץ ובדגש במצרי היובל, חתמו המצרים בסוף מאי 1974 על הסכם עם ברית המועצות, שבו התחייבו הסובייטים לטהר מרחב זה מהמוקשים הימיים שנזרעו על ידי הצי המצרי.

לצורך ביצוע משימה זו הורכב כוח משימה ימי סובייטי שכלל את נושאת המסוקים 'לנינגרד', שעליה הוטענו מסוקים שהותאמו לשליית מוקשים (מסוקי קאמוב-25 (kamov-25) וזוג מסוקים מדגם מי-8), משחתת ומכלית שהפליגו ביוני 1974 מהים השחור לים האדום במסלול עוקף אפריקה עד ההגעה למרחב ע'רדקה. בדרך חברו לכוח זה חמש שולות מוקשים של הצי הסובייטי מהאוקיינוס השקט.

כוח המשימה הסובייטי החל את פעילותו בשליית המוקשים באוגוסט 1974, פעילות שנמשכה מספר שבועות. למרות קשיים מסוימים שהיו לצוותים הסובייטיים גם מול המצרים המארחים וגם מול הישראלים שעקבו מקרוב אחר הפעילות, הסתיימה שליית המוקשים לאחר שבמהלכה נערכה, בין השאר, פעילות מסיבית של מסוקים ששולבו בשלייה ופיצוץ המוקשים (188 גיחות שהסתכמו ב-339 שעות טיסה).²¹

יצוין כי במהלך פעילותם ניסו הסובייטים להגיע למעבר במילאן כדי לטהר גם אותו, משום שלדבריהם נאמר להם על ידי המצרים שאף הוא מוקש. בפרק זמן זה נערכו שיחות דחופות

21 פסח מלובני, דגל אדום מעל המזרח התיכון, עמ' 322–323.

בין גורמי פיקוד בחיל הים הישראלי לבין גורמי או"ם בכירים, כמו גם שיחה בשטח בין קצין המודיעין של הזירה למפקד הרוסי של אחת משולות המוקשים. קצין המודיעין מסר למפקד הרוסי כי מעבר המילאן איננו ממוקש, וכי המידע שנמסר על ידי המצרים אינו נכון. הראיה לכך היא שמתקיימת במעבר זה תנועה חופשית זה מספר חודשים. לאור עדכון זה ויתרו הסובייטים על כוונתם לפעול בתוך המילאן.²²

עם סיום המשימה, בסוף נובמבר 1974, הודו ברית במועצות וממשלת מצרים לצוותים על עבודתם המוצלחת. מפקד כוח המשימה הימי הסובייטי הוזמן כאורח אישי של הנשיא סאדאת לטקס פתיחת התעלה מחדש ביוני 1975.²³

סיכום ומסקנות

המיקוש הימי ההתקפי של המצרים בדרום מפרץ סואץ במלחמת יום הכיפורים, היווה נדבך משלים להסגר הימי שאותו ביצעו במרכז ודרום הים האדום מתוך כוונה למנוע תנועה של מכליות נפט לנמל אילת גם מהמפרץ הפרסי וגם ממסדרון הנפט במפרץ סואץ. בשלב התכנון הקפידו המצרים שהן משימת ההסגר הימי והן משימת המיקוש הימי לא יחרגו מחוקים בין-לאומיים. לפי ראייתם, שני הנדבכים נועדו אך ורק נגד השיט הישראלי או המיועד לישראל.

המצרים העריכו, ובנושא זה הם צדקו, כי לחיל הים הישראלי באותה עת לא היה מענה לשני האיומים שהתהוו בים האדום, לא מבחינת ההסגר הימי, ולא מבחינת המיקוש הימי.

פעילות המיקוש הימי לכשעצמה, בניגוד להערכה המוקדמת של המודיעין הישראלי בדבר הכוונה לבצע הסגר בים האדום, הייתה בגדר הפתעה מוחלטת לחיל הים הישראלי. ייתכן שאופציה זו לא הובאה בחשבון משום שהייתה הנחת עבודה שלפיה מפרץ סואץ ומצרי היובל משמשים גם את המצרים לצורך תנועת כלי שיט צבאיים ואזרחיים מהמפרץ ואליו.

מפאת קוצר היריעה לא יעסוק מאמר זה בשאלה החשובה לכשעצמה: האם חיל הים הישראלי והמודיעין הימי שלו היו מסוגלים להעריך מבעוד מועד את האופציה המבצעית הזו? מענה לשאלה זו מצריך מאמר אחר, ארוך בהיקפו והיריעה הנוכחית קצרה מלהכילו.

מכל מקום, העובדה היא שגורמי התכנון והביצוע של הצי המצרי השכילו והצליחו לבצע את המשימה בחשאי, כך שלחיל הים הישראלי נודע על שדה מוקשים ימי בדרום מפרץ סואץ, רק כשתי יממות לאחר כניסת הפסקת האש לתוקפה, וזאת עקב הפגיעה במכלית הראשונה "סיריס", ובהמשך כעבור כשבועיים במכלית השנייה "סירניה".

22 עדות אישית של צ' שהיה באותה עת הקמ"ן הימי של הזירה.

23 מלובני, עמ' 323.

הגם שהמצרים הצליחו להפגיע, והייתה להם הערכה נכונה בנוגע לחוסר היכולת של חיל הים הישראלי לשלות מוקשים ימיים, הרי שלדעתו של כותב מאמר זה, החשיבה התכנונית של המצרים לא הייתה מלאה. ישראל נתנה מענה מיידי לאיום. אומנם לא מענה טכנולוגי בדמות שולות מוקשים ואמצעי שלייה, אך השכילה להתעשת במהירות, והכשירה מעבר פנימי חלופי (מעבר המילאן) גם למעבר של אוניות גדולות יחסית כמו מכליות. כותב מאמר זה מעריך כי אילו ערכו המצרים מבעוד מועד ניתוח הידרוגרפי, הרי שהם היו צריכים להעריך את פוטנציאל ההיתכנות של המעבר במילאן. לכן, משימת המיקוש הייתה אומנם מוצלחת, אולם לא מושלמת. לאחר המלחמה, כשהבחינו המצרים בשימוש שנעשה במעבר הפנימי, הם ניסו למקש אף אותו, אולם כאמור ללא הצלחה.²⁴

בנוגע לתכלית משימת המיקוש הימי, אמצעי לחימה שבא לידי ביטוי לראשונה על ידי הצי המצרי במלחמת יום הכיפורים, התכלית העיקרית לפי ראות הדרג המדיני והצבאי הבכיר, ברמה האסטרטגית, הייתה לשבש את העברת הדלק משדות הנפט המצריים ממפרץ סואץ למסוף הדלק באילת.

עם זאת, ייתכן כפי שטוען (אולי בדיעבד) ראש המבצעים הימי של הצי המצרי, שברמה האופרטיבית התכלית הנוספת/המשנית של המיקוש הימי הייתה למנוע פעולת נחיתה ישראלית בגדה המערבית של מפרץ סואץ, כלקח מהצלחת הפשיטה המשוריינת הישראלית במלחמת ההתשה בספטמבר 1969. לפחות מנקודת ראותו של מפקד הצי המצרי דאז היה היגיון בדבר, כי "מי שנכווה ברותחין נזהר בפושרין".²⁵

לאחר המלחמה, במאמר באנגלית שפרסם ראש המבצעים של הצי המצרי בשנת 1998, הוא העלה על נס את הישגיו של הצי המצרי במלחמת אוקטובר, וציין בין שאר את חוסר יכולתה של ישראל לבצע נחיתה אמפיבית בצד המערבי של מפרץ סואץ, לטענתו, בשל המיקוש הימי בדרום מפרץ סואץ.²⁶

לדעת כותב מאמר זה, ההתרברבות שלפיה המיקוש הימי הצליח למנוע מישראל לבצע נחיתה במפרץ סואץ במהלך המלחמה, איננה במקומה. אומנם במהלך ימי המלחמה היה תכנון ישראלי לבצע נחיתה ימית רחבת היקף בגדה המערבית של דרום מפרץ סואץ, אולם

24 הניסיון להשלים את המיקוש במעבר המילאן מתואר בעדות של מפקד סט"ר מצרי שהיה מעורב במשימה זו, שלא צלחה, לאחר המלחמה. לקוראי ערבית ראו את העדות של מחמוד עות'מאן זייד: בקישור המופיע לעיל בהערות שוליים מס' 12. <https://bit.ly/3pQ3zdh>

25 מפקד הצי המצרי, פואד אבו'ד'כירי, שהיה בסבב הקודם מפקד הצי עד ספטמבר 1969 הודח על ידי נאצר לאחר הפשיטה המשוריינת הישראלית (מבצע רביב).

26 אשף ראפעת, מאמר משנת 1998. המאמר התפרסם באנגלית בכתב העת Naval Forces מהדורת 5/98 עמו' 76-80. ההתייחסות לנושא אפקטיביות של המיקוש למניעת נחיתה ישראלית ראו בעמ' 80 בקישור המצ"ב: <https://archive.kippur-center.org/arab-sources/ar-egyptian-navy-1973-october-war-1998.pdf>

תכנון זה התבטל הרבה לפני שהתחוויר בכלל לישראל, כי בוצע מיקוש ימי בדרום המפרץ. כך שאי־ביצוע הנחיתה לא נבע מכך שמישהו בישראל סבר שיש איום של מיקוש ימי בפתח הדרומי של המפרץ. הסיבות לביטול מבצע הנחיתה היו אחרות ושונות, ואינן נוגעות לאיום המיקוש הימי.

כך או כך, יתכן שיש למקום לשאול את השאלה: מה היה קורה אילו מבצע הנחיתה לא היה מתבטל אלא היה יוצא לפועל בנסיבות של קיום שדה מוקשים ימי באותו מרחב רלוונטי? כפי שההיסטוריונים נוהגים לומר: לא שואלים מה היה קורה אילו.

צחוק הגורל הוא שלאחר קצת יותר מעשור נפלו המצרים עצמם קורבן למיקוש התקפי במפרץ סואץ. היה זה בקיץ 1984 עת לוב, כנראה לבקשת האיראנים, זרעה מוקשי קרקעית במפרץ סואץ באמצעות אוניית הגלנוע 'גת'. מיקוש זה היה גורם לחץ על מצרים מחשש להפסקת התנועה בתעלת סואץ. בסופו של יום, המפרץ טוהר בסיוע ציים זרים. הפרדוקס שהאונייה הראשונה שנפגעה מאחד המוקשים (מתוצרת סובייטית) הייתה אוניית סוחר רוסית. מיקוש זה התבצע כאמור לבקשת האיראנים משום שמצרים תמכה במהלך מלחמת איראן–עיראק באחרונה, והעבירה כמויות גדולות של אמצעי לחימה לצבא עיראק מנמל סואץ לנמלי עקבה וינבוע.

ולסיום, במלחמת יום הכיפורים הופתע חיל הים הישראלי מהמיקוש הימי שבוצע על ידי הצי המצרי בדרום מפרץ סואץ. אז לא עמדה לרשותו יכולת טכנולוגית להתמודד עם האיום, וניתן מענה מבצעי בדמות איתור נתיב עוקף, וזאת בזכות קיומו של מעבר פנימי שהמצרים התעלמו ממנו בשלב התכנון והביצוע.

תמונת האיומים העכשווית, אם מצד החיזבאללה מלבנון, אם מצד גורמי הטרור ברצועת עזה, אם מצד החות'ים בדרום הים האדום במצרי באב אל־מנדב, וכמובן מצד איראן והכוח הימי של משמרות המהפכה, כוללת גם איומים של מיקוש ימי התקפי שעלול להיות מופעל נגד ישראל כדי לשבש את תנועת השיט לנמליה. יש לקוות שמאז מלחמת יום הכיפורים חל שיפור משמעותי ביכולות של חיל הים לטהר ולנטרל מרחבים ימיים החשודים במיקוש.